

Πρακτικά του Συμποσίου

ΚΑΥΣΕΙΣ
ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ
ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΡΩΙΜΗ ΕΠΟΧΗ
ΤΟΥ ΣΙΔΗΡΟΥ

Ρόδος, 29 Απριλίου - 2 Μαΐου 1999

Διοργάνωση:
Πανεπιστήμιο Κρήτης
ΚΒ΄ ΕΠΚΑ
Μεσογειακή Αρχαιολογική Εταιρεία

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΧΡ. ΣΤΑΜΠΟΛΙΔΗΣ

ΑΘΗΝΑ 2001

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Χαιρετισμοί	9
Συντομογραφίες	14
Μανόλης Μελάς <i>Καύσεις νεκρών - Προς μια αρχαιολογία του φόβου.</i>	15
Σοφία Ασουχίδου <i>Καύσεις της εποχής του Χαλκού στη Μακεδονία.</i>	31
Ελένη Γεωργουλάκη <i>Ίχνη πυράς σε Προανακτορικούς και Παλαιοανακτορικούς μινωικούς τάφους.</i>	47
Athanasia Kanta <i>The Cremations of Olous and the Custom of Cremation in Bronze Age Crete.</i>	59
Anagnostis Agelarakis, Athanasia Kanta, Jennifer Moody <i>Cremation Burial in LM IIIC - Sub Minoan Crete and the Cemetery at Pézoulos Atsipadhes.</i>	69
Μεταξία Τσιμποπούλου, Lisa Little <i>Καύσεις του τέλους της εποχής του Χαλκού στην Κριτσά Μιραμπέλου, Ανατολική Κρήτη.</i>	83
Χρήστος Πιτερός <i>Ταφές και τεφροδόχα αγγεία τύμβου της ΥΕ IIIΓ στο Άργος.</i>	99
Εύα Τέγου <i>Θολωτός τάφος της πρώιμης εποχής του Σιδήρου στην Παντάνασσα Αμαρίου Ν. Ρεθύμνης.</i>	121
Γιούλικα Χριστακοπούλου <i>Πρωτογεωμετρικός τάφος στη Σταμνά Μεσολογγίου.</i>	155
Θάμη Σαββοπούλου <i>Παλιό Γυναικόκαστρο. Το νεκροταφείο των "περιβόλων".</i>	169
Νίκος Σταμπολίδης <i>Οι ταφικές πυρές στην αρχαία Ελεύθερνα. Αφορμή για επανεξέταση.</i>	187
Δήμος Χρήστου <i>Καύσεις νεκρών στη δυτική νεκρόπολη της Αμαθούντας.</i>	201

Λύλα Ι. Μαραγκού <i>Ο ταφικός περίβολος πρώιμων ιστορικών χρόνων στην Μινώα Αμοργού.</i>	205
Δημήτρης Μποσνάκης <i>Καύσεις νεκρών από την πόλη της Κω.</i>	223
Ελπίδα Σκέρλου <i>Καύσεις νεκρών από την Καρδάμαινα της Κω.</i>	258
Φωτεινή Ν. Ζαφειρόπουλου <i>Καύσεις στις γεωμετρικές Κυκλάδες. Οι περιπτώσεις της Νάξου και της Πάρου.</i>	285
Μάγια Ευσταθίου <i>Το νεκροταφείο της αρχαίας Οίας στη Θήρα. Ταφές καύσης.</i>	301
Ελένη Φαρμακίδου <i>Καύσεις στην Αστυπάλαια.</i>	321
Ευδοκία Σκαρλατίδου <i>Η καύση των νεκρών στα Άβδηρα κατά την πρώιμη αρχαϊκή εποχή.</i>	331
Ελένη Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου <i>Καύσεις νεκρών στην Άκανθο.</i>	
Αγγελική Κοτταρίδη <i>Το έθιμο της καύσης και οι Μεκεδόνες. Σκέψεις με αφορμή τα ευρήματα της νεκρόπολης των Αιγών.</i>	359
Άννα Γρηγοριάδου, Αγγελική Γιαννικουρή, Τούλα Μαρκέτου <i>Καύσεις νεκρών από την Ιαλυσό.</i>	373
Anagnostis Agelarakis <i>Complexity of factors implicated in the forensic assessments of ancient human cremated skeletal tissues including the possibility for methodological problems and biases of interpretation.</i>	405
Γενική Συζήτηση - Συμπεράσματα	417

Το έθιμο της καύσης και οι Μακεδόνες. Σκέψεις με αφορμή τα ευρήματα της νεκρόπολης των Αιγών

Αγγελική Κοτταρίδη

Στα νεκροταφεία των Μακεδνών της πρώιμης εποχής του Σιδήρου (11ος-7ος αι. π.Χ.) η συνηθισμένη ταφική πρακτική είναι ο ενταφιασμός. Αυτό ισχύει βέβαια και για την περιοχή των Αιγών. Στο επιβλητικό νεκροταφείο των τύμβων¹ που απλώνεται στα βόρεια της αρχαίας πόλης, αλλά και στα νεκροταφεία των δορυφορικών οικισμών² οι νεκροί -πλούσιοι και φτωχοί, άντρες και γυναίκες- ενταφιάζονται. Οι καύσεις είναι εντελώς σπάνιες και τα ελάχιστα παραδείγματα που γνωρίζουμε -μετρημένα στα δάχτυλα του ενός χεριού- είναι ταπεινές ταφικές πυρές μη σημαινόντων απόμων³.

Η καύση σαν τρόπος ταφής των εξεχόντων εμφανίζεται στη βασιλική νεκρόπολη της αρχαίας μακεδονικής πρωτεύουσας για πρώτη φορά και μάλιστα με ιδιαίτερα εντυπωσιακό τρόπο στα αρχαϊκά χρόνια. Ο πειρασμός να συνδέσει κανείς την εμφάνιση του εθίμου με την ανάληψη της εξουσίας από τους Τημενίδες, τον 7ο αι. π.Χ. είναι μεγάλος· όμως, κάθε τέτοια σκέψη για την ώρα δεν είναι παρά μια δελεαστική υπόθεση εργασίας.

Στα νοτιοδυτικά του νεκροταφείου των τύμβων, που αποτελεί τον πυρήνα της αρχαίας νεκρόπολης, ερευνήσαμε από το 1994 ως το 1996 μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα συστάδα τάφων που φαίνεται ότι ανήκαν σε ένα εξέχον γένος των Αιγών⁴. Βρέθηκαν δύο ευρύχωροι λακκοειδείς και έξι μεγάλοι κτιστοί κιβωτιόσημοι τάφοι από τους οποίους οι τέσσερεις χρονολογούνται στο β' μισό του 6ου αι. π.Χ. -είναι τα παλαιότερα ως τώρα γνωστά ταφικά κτίσματα των Αιγών- και οι άλλοι δύο στον 5ο αι. π.Χ. Όλοι οι τάφοι ήταν συλημένοι, όμως οι διαστάσεις τους και κυρίως τα υπολείμματα των κτερισμάτων -χρυσά ελάσματα, χάλκινες φιάλες, όπλα, αγγεία κ.λ.π.- βεβαιώνουν ότι φιλοξενούσαν ιδιαίτερα πλούσιες ταφές.

Αφθονα υπολείμματα πυράς που βρέθηκαν ολόγυρα και μέσα στην επίχωση των τάφων μαρτυρούν ότι οι νεκροί είχαν καεί. Ό,τι έρχεται σε επαφή με το νεκρό είναι μιαρό, συγχρόνως όμως και ιερό. Αυτό ισχύει κατ'εξοχήν για την ταφική πυρά και ό,τι προσφέρθηκε σ' αυτή, με αποτέλεσμα τα υπολείμματά της, όλα ή τουλάχιστον τα σημαντικότερα από αυτά, όπου είναι εφικτό, να μεταφέρονται από τη θέση της αποτέφρωσης και να ρίχνονται επάνω από τον τάφο, όταν βέβαια η καύση δεν έγινε μέσα στον ίδιο τον ταφικό λάκκο.

Το έθιμο αυτό μοιάζει να εφαρμόζεται με ιδιαίτερη ευλάβεια στις Αιγές. Έτσι, δίπλα σε έναν από τους κιβωτιόσημους τάφους της ομάδας (εικ. 1-4) βρέθηκαν, προσεκτικά τοποθετημένα σε σωρό, τα αντικείμενα που είχαν προσφερθεί στην πυρά του νεκρού, το χάλκινο κράνος πολύ παραμορφωμένο από τις φλόγες, δύο σπαθιά -ένα ξίφος και μια μάχαιρα- με ασημοκάρφωτες λαβές ντυμένες με ελεφαντόδοντο, ένα εγχειρίδιο, ασυνήθιστα μεγάλες αιχμές που μάς γνωρίζουν τον πρόγονο της σάρισας, περόνες, μισολυωμένα εξαρτήματα που ίσως προέρχονται από θώρακα, κομμάτια από χάλκινη ομφαλωτή φιάλη και χάλκινη οινοχόη -σκεύη που χρησιμοποιούνταν για τις χοές⁵- και κομμάτια από το χαλινάρι ενός μικρού αλόγου. Ο τάφος ήταν συλημένος. Μερικά θραύσματα ειδωλίων μάς επιτρέπουν να χρονολογήσουμε το σύνολο στις αρχές του β' μισού του 6ου αι. π.Χ.

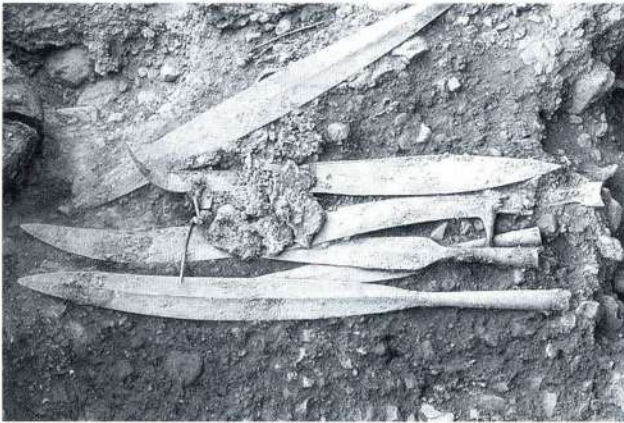
¹ Βλ. Ανδρόνικος 1969· Πέτσας 1961-62, 218 κ.ε.· του ιδ. 1963, 213 κ.ε.· Romiopolou - Kilian-Dirlmeier 1989, 86-151.

² Βλ. Κοτταρίδου 1991 α.

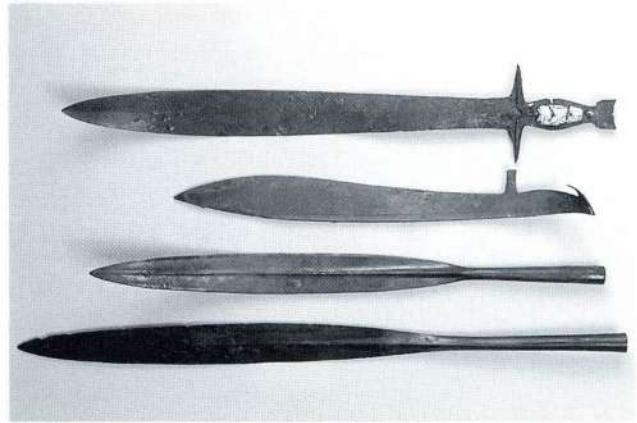
³ Βλ. Ανδρόνικος 1969, 164.

⁴ Βλ. Κοτταρίδου 1996α, 90· της ιδ. 1996 β και της ιδ. 1998 β, 114 κ.ε.

⁵ Η παρουσία των σκευών αυτών ιδίως των φιαλών σε μεγάλο αριθμό στους τάφους των εξεχόντων και μόνο σ' αυτούς φαίνεται ότι χαρακτηρίζει την ιδιαίτερη λειτουργία των προσώπων αυτών στα πλαίσια της ομάδας (προεξάρχοντες θυσιών).

Εικ. 1. Τα καμένα όπλα όπως βρέθηκαν.

Εικ. 2. Το αργυρόηλο ξίφος, η κοτίδα και δύο αιχμές δοράτων μετά τη συντήρηση.

Εικ. 3. Τα καμένα όπλα όπως βρέθηκαν.

Εικ. 4. Το χάλκινο κράνος μετά τη συντήρηση.

Στην ίδια συστάδα, δίπλα σε έναν άλλο κιβωτιόσχημο τάφο που είχε άγρια λεηλατηθεί και κατασκαφεί βρέθηκε, σχεδόν στην επιφάνεια του σύγχρονου εδάφους, η θέση καύσης του νεκρού⁶. Ένας σημαντικός όγκος από τα υπολείμματα της ταφικής πυράς με θραύσματα πήλινων αγγείων, χάλκινων και ελεφαντοστέινων αντικειμένων βρέθηκαν χυμένα πάνω από τα ερείπια του τάφου, όμως τα περισσότερα φαίνεται πως έμειναν στη θέση τους σκεπασμένα ίσως από τον τύμβο που θα κάλυψε και τον ίδιο τον τάφο⁷. Συμπληρώνονται τέσσερις μεγάλοι πιθαμοφορείς, ένας τουλάχιστον οξυπύθμενος αμφορέας, μια υδρία, μια όλπη, δύο πρόχοι, ένας αρυτήρας. Υπάρχουν ακόμη κομμάτια από κύλικες, κοτύλες και αρυβαλους, σπαράγματα από μια τουλάχιστον παραμορφωμένη χάλκινη φιάλη και μια χάλκινη οινοχόη και μια τεράστια σιδερένια διφυής περόνη που θα στερέωνε τη βαριά μάλλινη χλαίνη του νεκρού πολεμιστή.

Η μεγάλη παραμόρφωση των πήλινων αγγείων, το χρώμα και η σκληρότητα του εδάφους φανερώνουν τη δύναμη της φωτιάς. Ο πλούτος των προσφορών ανακαλεί τις ομηρικές περιγραφές⁸. Δεν ξέρουμε το όνομα των πολεμιστών που πέθαναν λίγο πριν πάρει την εξουσία ο Αμύντας Α', οπωσδήποτε όμως ήταν ευγενείς

⁶ Μεγάλο μέρος της πυράς είχε αναμοχλευθεί και διαλυθεί στα νεώτερα χρόνια εξ αιτίας της καλλιέργειας, ωστόσο ένα τμήμα της (έκτασης περίπου 10 τ.μ.) βρέθηκε σχεδόν ανέπαφο και από εδώ προέρχεται ένας σημαντικός αριθμός ευρημάτων.

⁷ Η πρακτική αυτή μαρτυρείται από τον Όμηρο, *Ιλ.* Ω 797-801.

⁸ Ομήρου *Ιλ.* Ψ 161-261.

Εικ. 5. Ο χάλκινος λέβητας-τεφροδόχος με το ύφασμα και τα κτερίσματα.

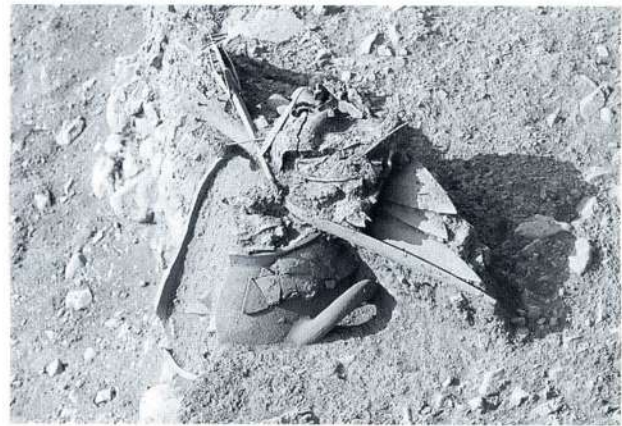
Εικ. 6. Η πήλινη τεφροδόχος και τα υπολείμματα της πυράς όπως βρέθηκαν.

Εικ. 7. Η πήλινη χύτρα-τεφροδόχος.

ἔξοχοι ἄλλων, ἴσως μάλιστα και να ανήκαν στην ἴδια τη γενιά των Τημενιδῶν.

Στην ἴδια συστάδα ανήκαν και δύο μικροί ασύλητοι λακκοειδεῖς τάφοι, στους οποίους βρέθηκαν στη θέση τους οι τεφροδόχοι. Στον ένα, τα καμένα οστά, τυλιγμένα σε ένα ύφασμα που διατηρεῖται ακόμη, ήταν φυλαγμένα μαζί με μερικά κτερίσματα μέσα σε χάλκινο λέβητα (εικ. 5). Ένας ἄλλος τεράστιος λέβητας αναπο-

Εικ. 8. Λεπτομέρεια του σωρού με τα υπολείμματα της ταφικής πυράς. Διακρίνεται το «νεκρωμένο» ξίφος.

δογυρισμένος σκέπαζε τον προηγούμενο. Στην ἄλλη ταφή σαν τεφροδόχος εἶχε χρησιμοποιηθεῖ μια πήλινη χύτρα (εικ. 6-7). Μαζί με τα οστά βρέθηκε και το χρυσό δαχτυλίδι του νεκρού. Πάνω ἀπὸ τη χύτρα εἶχαν αφήσει τα καμένα ὄπλα του πολεμιστή, ἓνα μισολιωμένο χάλκινο κράνος, δύο αἰχμές δοράτων και δύο σπαθιά ἀπὸ τα οποία το ένα το εἶχαν “νεκρώσει”⁹ (εικ. 8).

Σε ὅλες τις αρχαῖες καύσεις που ἔχουμε βρει ὡς τώρα ὅπου μπορεῖ να ταυτιστεῖ το φύλο του νεκρού πρόκειται για άντρες. Αντίθετα με τους ἄρχοντες που καίγονται, οι νεκρές αρχόντισσες των Αἰγῶν που κατέβαιναν στον Ἄδη στολισμένες με χρυσάφι και πορφύρα ἀπὸ το κεφάλι ὡς τα πόδια ενταφιάζονταν¹⁰, τουλάχιστον ὡς τα χρόνια του Αλεξάνδρου Α΄ (499-445 π.Χ.), μια πρακτική που θυμίζει την περίπτωση του ηρώου που βρέθηκε στο Λευκαντί της Εύβοιας, ὅπου ο νεκρός ἥρωας πολεμιστής κήκε και η γυναίκα του ενταφιιάστηκε¹¹.

Καύσεις νεκρῶν γυναικῶν εμφανίζονται στο βᾶ μισό του 5ου αι. π.Χ. -η αρχόντισσα του τάφου με τις λευκές ληκύθους εἶχε καεί- ὡστόσο η καύση, μια πρακτική δαπανηρότερη ἀπὸ τον ἀπλό ενταφιασμό, εξακολούθησε στις Αἰγές να εἶναι προνόμιο των πλούσιων και των ισχυρῶν, των Εταίρων και βέβαια των βασιλιάδων και της οικογένειάς τους.

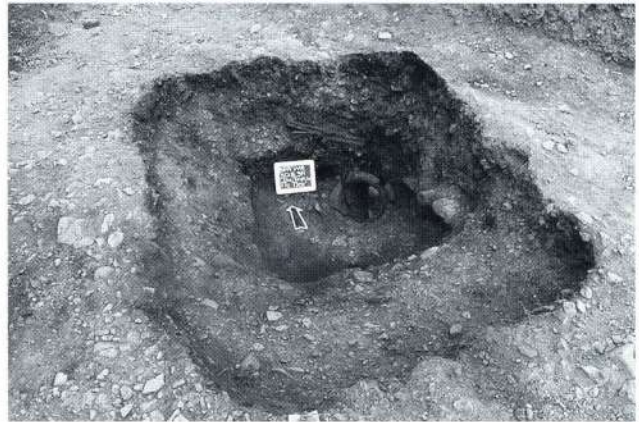
⁹ Αυτή η πρακτική διαπιστώνεται και αλλού σε ταφές της γεωμετρικής εποχής· πρβλ. Kurtz - Boardman 1985, 53 κ.ε.

¹⁰ Πρβλ. Ανδρόνικος 1988 και Κοτταρίδου 1989, 1-11.

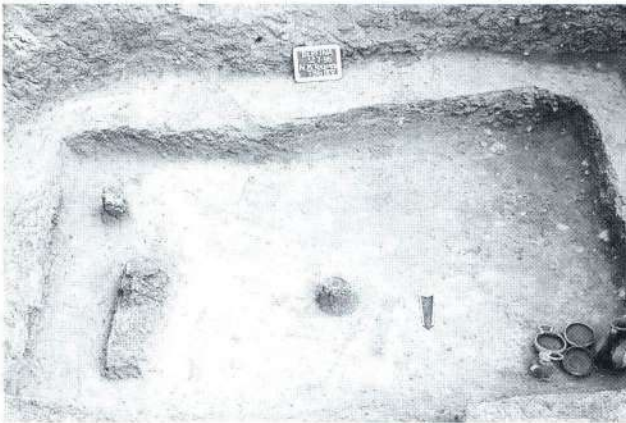
¹¹ Βλ. Lefkandi II.2, 18 κ.ε.

Εικ. 9.

Εικ. 10.

Εικ. 11.

Εικ. 9. Ταφή πυρά κατά χώρα.

Εικ. 10. Ταφή πυρά κατά χώρα.

Εικ. 11. Λακκοειδής τάφος με καύση. Τα καμένα οστά που είχαν φυλαχτεί μέσα σε ξύλινη λάρνακα και τα κτερίσματα είναι στη θέση που βρέθηκαν.

Τον 4ο αι. π.Χ. το έθιμο της καύσης αρχίζει να αποκτά οπαδούς και σε χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα. Στα χρόνια του Φιλίππου Β' (359-336 π.Χ.) εμφανίζονται, περισσότερες (ποσοστό 7-8% επί του ανασκαμμένου συνόλου) καύσεις απλών ανθρώπων, μακεδόνων πολιτών που, αν κρίνουμε από τα κτερίσματα δε φαίνονται να ήταν ιδιαίτερα πλούσιοι. Οι νεκροί αυτοί, συνήθως άντρες, καίγονται κατά κανόνα μαζί με τα νεκρικά δώρα, αν υπάρχουν, μέσα στον ίδιο τον ταφικό λάκκο (εικ. 9-10) και τα κτερίσματα που τους συνοδεύουν -δόρατα, σπλεγγίδες, πήλινα αγγεία- δεν διαφέρουν σε ποσότητα και ποιότητα από εκείνα των σύγχρονων λακκοειδών και πλινθοκτιστων τάφων στους οποίους ενταφιάζεται η πλειοψηφία των ανθρώπων του λαού. Βρέθηκαν και δυο-τρεις περιπτώσεις όπου οι νεκροί είχαν καεί αλλού και τα οστά τους μαζεμένα σε ξύλινη λάρνακα¹² μαζί με το χάλκινο ή σιδερένιο δαχτυλίδι-σφραγίδα που φορούσε ο νεκρός, με το χαρώνειο νόμισμα και με ένα χάλκινο επίχρυσο νεκρικό στεφάνι είχαν τοποθετηθεί στους ταφικούς λάκκους, (εικ. 11) όπου βρέθηκαν και τα συνηθισμένα πήλινα κτερίσματα. Στις περιπτώσεις αυτές στην επίχωση του τάφου παρατηρήθηκαν διάσπαρτα υπολείμματα της νεκρικής πυράς (κάρβουνα και στάχτες).

Η καύση είναι μια ιδιαίτερα βολική πρακτική, όταν πρόκειται για ανθρώπους που βρίσκουν το θάνατο στα πεδία της μάχης, μακριά από την πατρίδα. Οι συνεχείς πόλεμοι του Φιλίππου και η εκστρατεία του Αλέξανδρου δημιούργησαν τις κατάλληλες εξωτερικές συνθήκες για την εξάπλωση της πρακτικής αυτής ανάμεσα στους Μακεδόνες.

Σύμφωνα με τον Διόδωρο "ο Πτολεμαίος αφού έκαψε τους νεκρούς -στρατιώτες του Περγάμης που είχε εισβάλει στην Αίγυπτο- και έδωσε διαταγή να γίνει η κηδεία που τους έπρεπε, έστειλε τα οστά τους στις οικογένειες και στους φίλους τους..."¹³ κερδίζοντας έτσι την εύνοια των Μακεδόνων, γεγονός που φανερώσει τη

¹² Πρβ. Κοτταρίδου 1998 α (υπ. εκτ.).

¹³ Διοδ. 18. 36.

Εικ. 12.

Εικ. 13.

Εικ. 12. Υστεροελληνιστική ταφική θήκη με τεφροδόχο και κτερίσματα ενσωματωμένα σε κυκλικό περίβολο.

Εικ. 13. Η πήλινη χύτρα-τεφροδόχος και ο μακεδονικός αμφορέας όπως βρέθηκαν.

Εικ. 14. Υστεροελληνιστικός ταφικός περίβολος που ορίζει τα όρια του χωμάτινου τύμβου.

Εικ. 14.

σημασία της τήρησης των ταφικών εθίμων, αλλά και τη γενίκευση της πρακτικής της καύσης που τείνει πια να γίνει ο κανόνας για τους Μακεδόνες που βρέθηκαν διασπαρμένοι στην Οικουμένη.

Η εξέλιξη αυτή άφησε τα ίχνη της και στην νεκρόπολη της αρχαίας βασιλικής πόλης που ζούσε πια στο περιθώριο της ιστορίας. Από τον 3ο αι. π.Χ. και μετά οι καύσεις αυξάνουν (ποσοστό περ. 40%). Υπάρχουν ακόμη ταφές καύσεις μέσα στον ίδιο τον ταφικό λάκκο -σε μια περίπτωση μάλιστα ο νεκρός ήταν μάλλον γυναίκα- συνήθως όμως τα καμένα οστά βρίσκονται μαζεμένα μέσα σε αβαφείς πήλινες χύτρες που μαζί με τα χαρακτηριστικά για την εποχή κτερίσματα -μακεδονικούς αμφορείς, μυροδοχεία, αρυτήρες- φυλάγονται σε μικρές κτιστές θήκες (εικ. 12) που κατασκευάζονται συνήθως δίπλα στη θέση της ταφικής πυράς. Κάποτε οι τάφοι- θήκες είναι ενσωματωμένοι στους λίθινους κυκλικούς περιβόλους (εικ. 13-14) που περιβάλλουν τις πυρές και ορίζουν τη θέση των τύμβων που, σκεπάζοντας θήκη και πυρά, σημείωναν τη θέση των ταφών.

Οι κυκλικοί αυτοί περίβολοι των υστεροελληνιστικών χρόνων έχουν τον άμεσο πρόγονό τους στις Αιγές στους περιβόλους του νεκροταφείου των τύμβων, ενώ ο τρόπος που αναπτύσσονται γύρω από τις ταφικές θήκες και τις πυρές ανακαλεί με εντυπωσιακή ακρίβεια την ομηρική περιγραφή:

*τορνώσαντο δέ σῆμα θεμειλιά τε προβάλοντο
ἀμφί πυρήν· εἶθαο δέ χυτήν ἐπί γαῖαν ἔχεναν,
χεύαντες δέ τό σῆμα πάλιν κίον ...¹⁴*

Τα ταπεινά κτερίσματα που συνοδεύουν αυτές τις ταφές απηχούν τη γενικότερη κατάσταση της παλιάς βασιλικής πόλης που, μετά την κατάλυση του βασιλείου από τους Ρωμαίους (168 π.Χ.), έχει πια ολότελα ξεπέσει. Όμως παρ' όλα αυτά, στις ταφικές πυρές των ταπεινών υστεροελληνιστικών τύμβων των Αιγών προσφέρθηκαν δώρα καθόλου ευκαταφρόνητα, άφθονα αγγεία -κανάτια, ποτήρια, πιάτα, λυχνάρια και μυροδοχεία- πράγματα χρήσιμα για τα συμπόσια της χώρας των μακάρων, ακόμη και πιξίδες για τα κοσμήματα και τα

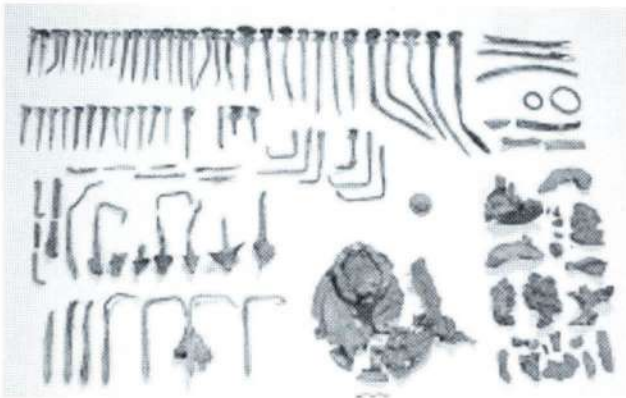
¹⁴ *Ιλ.*, Ψ 255-257.

Εικ. 15.

Εικ. 16.

Εικ. 17.

Εικ. 18.

Εικ. 15. Τα υπολείμματα υστεροελληνικής ταφικής πυράς όπως βρέθηκαν, χυμένα δίπλα από τον ταφικό περιβόλο.

Εικ. 16. Αγγεία-προσφορές στην ταφική πυρά μετά τη συντήρηση.

Εικ. 17. Σιδερένια καρφιά και στοιχεία από τη διακόσμηση της θύρας του ξύλινου «νεκρικού οίκου», μέσα στον οποίο κάηκε η βασίλισσα Ευρυδίκη.

Εικ. 18. Το μισολιωμένο χάλκινο ρόπτρο της ξύλινης θύρας.

ψιμίθια των γυναικών (εικ. 15-16). Οι όψιμες αυτές νεκρικές ταφικές πυρές -ένα ενδιαφέρον εύρημα του περσινού καλοκαιριού- μοιάζουν ακόμη να κρατούν μια μακρινή ανάμνηση των λαμπρών ολοκαυτωμάτων που γνώρισε η βασιλική νεκρόπολη στα χρόνια της δόξας.

Επάνω από την οροφή και στην επίχωση του «τάφου με το θρόνο»¹⁵ -του παλαιότερου ως τώρα γνωστού μακεδονικού τάφου που φαίνεται ότι είναι ένα από τα πρώτα, αν όχι το πρώτο μνημείο αυτού του είδους που κατασκευάστηκε ποτέ και που, όσο οι γνώσεις μας για τις Αιγές πληθαίνουν, όλο και περισσότερο βεβαιώνομαι ότι ανήκει στη βασίλισσα Ευρυδίκη- βρέθηκαν χυμένα σύμφωνα με το έθιμο τα υπολείμματα της ταφικής πυράς.

Το ίδιο και πάνω από τον τάφο του Φιλίππου Β'. Ένας τεράστιος σωρός από μισοκαμένα πλιθιά, στάχτες, κάρβουνα και εκατοντάδες καμένα αντικείμενα υπερέκλυπτε ολόκληρη την καμάρα. Η παρουσία του, που είναι και το αποφασιστικό αποδεικτικό στοιχείο για την ταύτιση του νεκρού¹⁶, αφού αποκλείει το συσχετισμό με τον Φίλιππο Γ' Αρριδαίο, μάς δίνει μια εικόνα της λαμπρότερης νεκρικής ταφικής πυράς¹⁷ που γνώρισε η Ελλάδα των ιστορικών χρόνων.

Στα χρόνια του κραταιού μονάρχη, που έφερε το βασίλειο του από το περιθώριο στο κέντρο των εξελίξεων, το παλιό ταφικό έθιμο -ριζωμένο στην ηρωική παράδοση του έπους, θρεμμένο από τη φιλοδοξία, τη δύναμη και τον πλούτο- θα γνωρίσει νέα αίγλη. Ο Φίλιππος Β' θα φροντίσει να ταφεί η μητέρα του, η εξαιρετη γυναίκα που την κρίσιμη στιγμή κράτησε στα χέρια της την εξουσία με τιμές που, φαίνεται, ξεπερνούσαν κάθε προηγούμενο.

¹⁵ Βλ. Ανδρόνικος 1987, 81 κ.ε.

¹⁶ Για το ζήτημα της ταυτότητας των νεκρών πρβλ. Ανδρόνικος 1984, 227 κ.ε.· Κοτταρίδου 1996β· Σαατσόγλου-Παλιαδέλη 1998, 37-48 (με αναλυτική βιβλιογραφία).

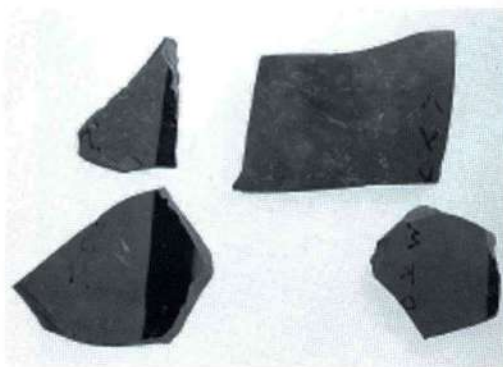
¹⁷ Για τις βασιλικές πυρές της νεκρόπολης των Αιγών βλ. Κοτταρίδου 1996 β.

Εικ. 19. Θραύσματα παναθηναϊκών αμφορέων από την ταφική πυρά της βασίλισσας Ευρυδίκης.

Εικ. 20. Θραύσματα παναθηναϊκών αμφορέων με το όνομα του επώνυμου άρχοντος Λυκίσκου.

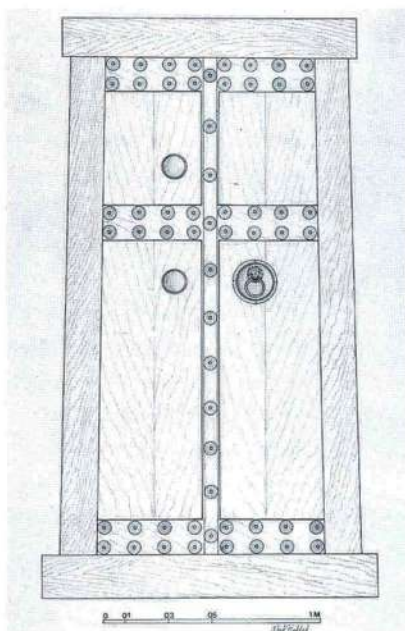
Εικ. 19.

Εικ. 20.

Εικ. 21.

Εικ. 22.

Εικ. 21. Η αναποδογυρισμένη μαρμάρινη λάρνακα, πεσμένη δίπλα στο θρόνο, επάνω στον οποίο βρίσκεται ακόμη το κάλυμμά της, όπως το άφησαν οι αρχαίοι τυμβωρύχοι.

Εικ. 22. Αναπαράσταση της ξύλινης θύρας του «νεκρικού οίκου» μέσα στον οποίο κάηκε η βασίλισσα Ευρυδίκη.

Περσεφόνης (εικ. 21) Ο τάφος -που εξωτερικά δεν διαφέρει από τους πατροπαράδοτους κιβωτιόσχημους παρά μόνο στο μέγεθος- γίνεται μια λαμπρή υπόγεια αίθουσα, όπου όλα είναι χτισμένα για την αιωνιότητα και η πύλη του Άδη υπάρχει σαν αρχιτεκτονική αναφορά στο χώρο.

Η ιδέα του μακεδονικού τάφου²⁰, της υπόγειας άφθαρτης κατοικίας του εξέχοντος νεκρού που η εικόνα της

Εκατοντάδες σιδερένια καρφιά και η χάλκινη αρματωσιά μιας περίτεχνα στολισμένης δίφυλλης θύρας (εικ. 17-18) μαρτυρούν πως η νεκρική ταφική πυρά της Ευρυδίκης δεν είχε -τουλάχιστον- όσο ξέρουμε- ως τότε το όμοιά της. Ένας ολόκληρος μνημειακός ξύλινος οίκος κατασκευάστηκε για να παραδοθεί μαζί με τη νεκρή στις φλόγες. Μαζί της και άφθονες προσφορές, ασημένια σκεύη, διάφορα πήλινα αγγεία με τροφές και μύρα αλλά και παναθηναϊκοί αμφορείς γεμάτοι λάδι για να θρέψει τη φωτιά, οι οποίοι μας δίνουν τη δυνατότητα να χρονολογήσουμε το γεγονός στα 344/3 π.Χ.¹⁸ (εικ. 19-20).

Τα καμένα οστά της νεκρής τυλιγμένα σε ύφασμα πορφυρό, καλά φυλαγμένα σε μαρμάρινη λάρνακα, θα αποτεθούν για πάντα επάνω στον καταστόλιστο θρόνο¹⁹, γέρας στην αγκαλιά της

¹⁸ Τη χρονολόγηση αυτή στηρίζει και όλη η υπόλοιπη κεραμική από την πυρά αλλά και οι δύο αρυβαλοειδείς λήκνοι του ζωγράφου των Ελευσινίων που βρέθηκαν μέσα στον θάλαμο του τάφου.

¹⁹ Για την παράσταση της Περσεφόνης και τη συμβολική της διακόσμησης του μαρμάρινου θρόνου πρβλ. Κοτταρίδου 2000 (υπ. εκτ.).

²⁰ Που δεν είναι τίποτε άλλο από την υλοποίηση της πλατωνικής αντίληψης για τη μορφή του τάφου των ταγών της ιδανικής πολιτείας: πρβλ. Πλάτων, *Νόμοι* 947d-e. Για τις απαρχές των μακεδονικών τάφων βλ. Andronikos 1987, 1-16 (με βιβλιογραφία).

Εικ. 23. Τα υπολείμματα της ταφικής πυράς του Φιλίππου Β'.

Εικ. 24. Χάλκινες εφηλίδες από την δίφυλλη ξύλινη πόρτα του «νεκρικού οίκου» που κάηκε μαζί με το νεκρό σώμα του Φιλίππου Β'.

βασιλιά στον Άδη. Η πράξη της, ακόμη και αν υπαγορευόταν από την αδήριτη ανάγκη του άγραφου νόμου για τους Έλληνες, μόνο με τη υποδειγματική συζυγική αρετή των θρυλικών ηρωίδων του μύθου μπορούσε να συγκρι-

θυμίζει παλάτι και ναό, γεννιέται. Μαζί της και η ιδέα της νεκρικής πυράς με τη μορφή μνημειακού κτιρίου (εικ. 22) που θα παραδοθεί στις φλόγες για να ακολουθήσει το νεκρό στην άλλη όχθη του κόσμου. Στο περιβάλλον του Ηρακλείδη ηγεμόνα, που έβαλε την εικόνα του δίπλα σε εκείνες των δώδεκα θεών²¹, η ιδέα του αφηρωισμού του εκλεκτού αμέσως μετά το θάνατό του βρίσκει πρόσφορο έδαφος. Στην ακριτική Μακεδονία που έζησε έξω από την εξέλιξη των ελληνικών πόλεων-κρατών του νότου, διατηρώντας έτσι αρχαία έθιμα και παραδόσεις²², η ιδέα της θεϊκής καταγωγής του βασιλιά - ποτέ ολότελα λησμονημένη- ξανάρχεται στο προσκήνιο.

Ακόμη πιο εντυπωσιακή θα είναι η ταφή του ίδιου του Φιλίππου Β'. Και εδώ η ταφική πυρά (εικ. 23-24) είχε μορφή μνημειακού κτηρίου, παρόμοιου ίσως με τον τάφο, χτισμένου από ξύλα και πλιθιά. Μέσα σ' αυτό, ξαπλωμένος σε χρυσελεφάντινη κλίνη (εικ. 25-28) με το βαρύτιμο στεφάνι βελανιδιάς (εικ. 29) στο κεφάλι ο βασιλιάς παραδόθηκε στις φλόγες· μαζί του και πλούσιες προσφορές: μια πανοπλία -περιτραχήλιο, θώρακας ασπίδα, σπαθιά και δόρατα- σπλεγγίδες, φορεσιές, επίχρυσα νεκρικά στεφάνια από χαλκό, διάφορα έπιπλα και σκεύη, μια χάλκινη οινοχόη (εικ. 30) για τις σπονδές, αμφορείς με μέλι και λάδι, μυροδοχεία και άφθονα πήλινα αγγεία με τροφές, φρούτα και καρπούς. Βρέθηκαν σπόροι από σταφύλια -ήταν Σεπτέμβρης όταν δολοφονήθηκε ο Φίλιππος- αμύγδαλα, σιτάρι, κόκκαλα ψαριών, πουλερικών, λαγών, αρνιών και κατοικιών, μοσχαριών, και γουρουνιών.

Στη νεκρική πυρά του αφέντη τους θυσιάστηκαν σκυλιά -οι σύντροφοί του στο κυνήγι- και τέσσερα άλογα που η παρουσία τους φέρνει στη μνήμη τις νίκες του Μακεδόνα στην Ολυμπία. Και το πολυτιμότερο: όπως φαίνεται, στις φλόγες ακολούθησε το Φίλιππο και μια από τις νεώτερες συζύγους του που την ώρα του θανάτου της θα ήταν 23-27 χρόνων²³. Επειδή, όπως δείχνει η στρωματογραφία της επίχωσης του δρόμου, η πόρτα του τάφου έκλεισε και δεν ξανάνοιξε ποτέ, οι δύο ταφές -του άντρα και της γυναίκας- έγιναν συγχρόνως²⁴ και έτσι η νεκρή μάλλον δεν μπορεί να είναι η Κλεοπάτρα²⁵ που πέθανε κάπως αργότερα.

Απομένει η Μήδα, η θράκισσα πριγκίπισσα που ο Φίλιππος παντρεύτηκε όταν γύριζε από την εκστρατεία στη Σκυθία, τέσσερα χρόνια πριν πεθάνει. Σύμφωνα με το έθιμο της πατρίδας της²⁶, η νεαρή γυναίκα ακολούθησε τον άντρα και κύριό της στις φλόγες της νεκρικής πυράς -άλογος, συντρόφισσα για πάντα της κλίνης του

²¹ Διοδ. XVI, 91-94.

²² Πρβλ. Σταμπολίδης 1996 για τις μεγαλοπρεπείς πυρές των αριστοκρατών της γεωμετρικής Ελεύθερας.

²³ Βλ. Ανδρόνικος 1984, 228.

²⁴ Την άποψη αυτή στηρίζουν και οι παρατηρήσεις του Κ. Ζάμπα σχετικά με την κατασκευή της καμάρας του τάφου βλ. Ζάμπας 1999 (υπ. εκτ.)

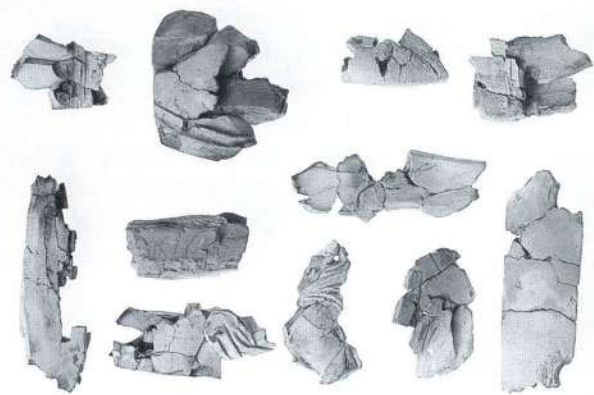
²⁵ Πρβλ. Ανδρόνικος 1984, 231.

²⁶ Αυτό υποστήριξε πρώτος ο N.G.L. Hammond, *Philip II, Alexander the Great and the Macedonian Heritage*, 1982, 111 κ.ε.

Εικ. 25.

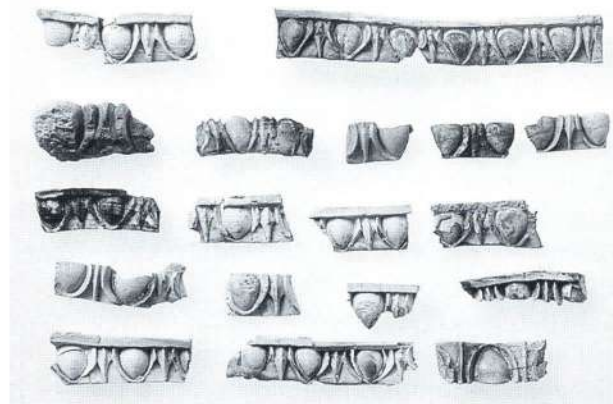
Εικ. 25. Ελεφαντοστέινη κεφαλή.
 Εικ. 26. Θραύσματα ελεφαντοστέινων μορφών.
 Εικ. 27. Θραύσματα αστραγάλων.
 Εικ. 28. Θραύσματα ιωνικών κυματίων από τη διακόσμηση της χρυσελεφάντινης κλίνης που κήγχε μαζί με τον νεκρό Φίλιππο Β'.

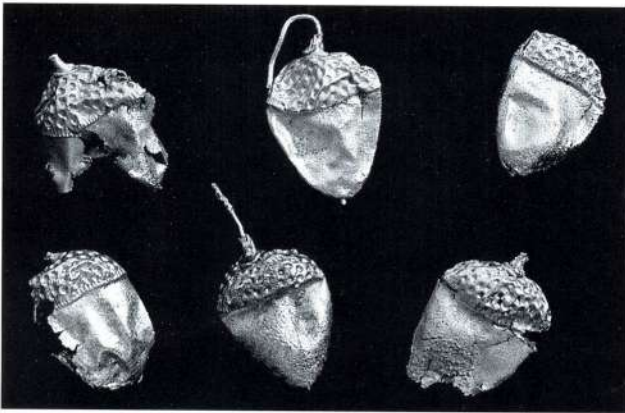
Εικ. 26.

Εικ. 27.

Εικ. 28.

Εικ. 29.

Εικ. 29. Χρυσά βελανίδια από το στεφάνι που είχε τοποθετηθεί μαζί με τα οστά του νεκρού μέσα στη χρυσή τεφροδόχο λάρνακα του Φιλίππου Β'. Τα βελανίδια αυτά που μισοέλιωσαν και έπεσαν από το στεφάνι κατά τη διάρκεια της καύσης βρέθηκαν ριγμένα πάνω από την καμάρα του τάφου μαζί με τα υπόλοιπα υπολείμματα της ταφικής πυράς.
 Εικ. 30. Χάλκινη οινόχνη από τα υπολείμματα της ταφικής πυράς του Φιλίππου Β'.

Εικ. 30.

θεί και αυτός φαίνεται ότι είναι ο λόγος που ο νέος βασιλιάς την τίμησε τόσο πολύ, δίνοντάς της στο ταξίδι χωρίς γυρισμό δώρα αμύθητης αξίας: δύο από τα ωραιότερα στολίδια του αρχαίου κόσμου που έφτασαν ως εμάς²⁷, για τεφροδόχο μια ολόχρυση λάρνακα σχεδόν τόσο πολύτιμη όσο εκείνη του ίδιου του Φιλίππου και τη λαμπρή χρυσελεφάντινη κλίνη που ήταν ακόμη πιο πλούσια στολισμένη από την κλίνη του βασιλιά.

Η ταφή του Φιλίππου Β' είναι ίσως η πιο πλού-

²⁷ Για το χρυσό στεφάνι μυρτιάς και το βαρύτιμο διάδημα που βρέθηκε μέσα στη τεφροδόχο κίστη βλ. Ανδρόνικος 1984.

σια και μεγαλοπρεπής νεκρική τελετή που γνώρισε η Ελλάδα των ιστορικών χρόνων. Η μοναδική μεγαλοπρέπεια της ταφικής πυράς, ο τάφος με τη θανασία τοιχογραφία και ο πλούτος των κτερισμάτων δικαιώνουν τη μαρτυρία του Διοδώρου “*τῆς ταφῆς τοῦ γονέως τὴν ἐνδεχομένην ἐπιμέλειαν ποιησάμενος κατέστησε τὰ κατὰ τὴν ἀρχὴν πολὺ κάλλιον ἢ πάντες προσεδόκησαν*”²⁸.

Απόηχο των νεκρικών οίκων των Αιγών αποτελεί ίσως η ταφική πυρά του αριστοκράτη που τάφηκε λίγο αργότερα κοντά στη Λητή και η μεγαλοπρεπής πυρά που άναψε στο τέλος του 4ου αι. π.Χ. στη Σαλαμίνα της Κύπρου για να τιμηθεί ο Νικοκρέων και η τραγικά χαμένη οικογένειά του²⁹.

Την ταφή του πατέρα ξεπέρασε σε λαμπρότητα, συνεχίζοντας όμως την ίδια παράδοση, η ταφή του συντρόφου του κοσμοκράτορα³⁰. Η νεκρική πυρά του Ηφαιστίωνα που άναψε στη Βαβυλώνα στοίχισε 10.000 τάλαντα και ήταν εργό ενός ιδιοφυούς αρχιτέκτονα, του Στασικράτη. Μια πολυόροφη πυραμίδα που το ύψος της ξεπερνούσε τα 60 μ. στήθηκε, κατάκοσμη με κάθε λογής χρυσομένες μορφές, πολεμιστές τοξότες, πλώρες πλοίων, ζώα, σκηνές κυνηγιού και κενταυρομαχίας, λιοντάρια που σπαράζουν ταύρους και σειρήνες μέσα από τις οποίες ακούγονται οι θρήνοι και τα μοιρολόγια. Μαθαίνουμε ακόμη για προσφορές που οι εταίροι έριχναν στη φωτιά, ανάμεσα στις οποίες ήταν και ελεφαντοστέινα πορτραίτα. Ο Ηφαιστίωνας λατρεύτηκε αμέσως μετά το θάνατο του σαν ήρωας. Ο ίδιος ο Αλέξανδρος καθιέρωσε τη λατρεία του και 10.000 ζώα θυσιάστηκαν κατά διαταγή του βασιλιά.

Η μεγαλοπρέπεια της τελετής συνεπαίρνει το πλήθος. Η κηδεία του εκλεκτού γίνεται υπόθεση όλων, το κοινό πένθος, ο θρήνος, ο πόνος που όλοι μοιράζονται οδηγεί στη συλλογική κάθαρση. Ο νεκρός γίνεται πρότυπο, σημείο αναφοράς, πόλος επανασύνδεσης των μελών της ομάδας. Και οι αγώνες που κάνουν οι σύντροφοι για να τιμήσουν το νεκρό αρχηγό -στοιχείο αναπόσπαστο των ταφικών τελετών του ηρωικού έπους, που στη Μακεδονία είναι ακόμη ζωντανό στα χρόνια του Κασσάνδρου³¹- ξυπνούν ξανά τη λαχτάρα της ζωής, θυμίζοντας τις χαρές της.

Ανεξάρτητα όμως από τον πλούτο της τελετής, ανεξάρτητα από την κοινωνική τάξη του νεκρού, ανεξάρτητα ακόμη και από την ταφική πρακτική που επιλέγεται, η ουσία της ταφής είναι ότι το νεκρό σώμα, παραδομένο στις φλόγες ή στη φθορά της γης, χάνεται για πάντα από τον κόσμο των ζωντανών. Αυτό που μένει είναι το σήμα, το σημάδι της μνήμης. Για να μπορέσει η ψυχή -όπως και αν την καταλαβαίνει κανείς αυτή- μετά το θάνατο να βρει τη θέση της στον κόσμο των νεκρών, πρέπει το σώμα να χαθεί από τον κόσμο των ζωντανών.

Η ταφή του νεκρού είναι για τους αρχαίους νόμος ιερός και απαράβατος, το απαρασάλευτο θεμέλιο που στηρίζει την τάξη του κόσμου. Η παραβίασή του τιμωρείται από θεούς και από ανθρώπους. Η ιστορία της Αντιγόνης και η τύχη των Αθηναίων στρατηγών μετά τη ναυμαχία των Αργινουσών το αποδεικνύουν.

Μόνο γι’ αυτόν που έφτασε τα ανθρώπινα όρια ο νόμος καταλύθηκε³². Πριν ακόμη ο Αλέξανδρος σβήσει συντελέστηκε η τελετή της πρόθεσης. Όμως το σώμα του βασιλιά που είδε ο στρατός ξεπλωμένο στην κλίνη -που θα γίνονταν η νεκρική του- ήταν ακόμη ζωντανό...

Όταν ο στρατηλάτης πέθανε, η προσδοκία της εξουσίας έκανε τους εταίρους να ξεχάσουν προς στιγμήν το πιο ιερό καθήκον τους “...*τῶν ἡγεμόνων στασιασάντων ἐφ’ ἡμέρας πολλὰς ἀθεράπευτον τό σῶμα κείμενον ἐν τόποις θερμοῖς καί πνιγώδεσιν...* ἔμενε καθαρὸν καί πρόσφατον”. Εν τέλει το ταρίχευσαν και, αν πιστέψουμε τις πηγές, το τοποθέτησαν στο θρόνο με τα εμβλήματα της βασιλείας.

Η εκφορά ξεκίνησε δύο ολόκληρα χρόνια μετά το θάνατό του, όσο χρειάστηκε για να ολοκληρωθεί η νεκρική άμαξα, μια κατασκευή που ήταν κάτι ανάμεσα σε μακεδονικό τάφο και ναό και φαίνεται ότι κατέπληξε τους συγχρόνους της.

Σκοπός του ταξιδιού, που ξεκίνησε από τη Βαβυλώνα, ήταν να φτάσει το Σώμα του Τημενίδη στις Αιγές³³ όπου -σύμφωνα με τα πάτρια έθιμα- θα θαβόταν στη βασιλική νεκρόπολη. Η πομπή που θύμιζε θριαμβευτική

²⁸ Διοδ., 17.2.1.

²⁹ Πρβ. V. Karageorgis, *Salamis in Cyprus*, 1969, 151 κ.ε. με βιβλιογραφία.

³⁰ Διοδ., 17. 115 και Αρρ. *Αλ. Ανάβασις* 7.23.5 και 26. 6-7.

³¹ Διοδ., 18. 52. 5.

³² Για την κηδεία του Μεγαλέξανδρου βλ. Kottaridou 1998β, 113-120.

³³ Πανουσιάνης, 1.6.3.

λιτανεία θείας εικόνας³⁴ -άλλωστε ο Αλέξανδρος ήταν ήδη θεός για πολλούς από τους υπηκόους του- δεν έφτασε ποτέ στον προορισμό της. Η κατοχή του σώματος έγινε για τους στρατηγούς το σημάδι της δύναμης, η προϋπόθεση της εξουσίας. Το στοίχημα το κέρδισε ο Πτολεμαίος. Ο Περγάμης που έχασε το Σώμα βρήκε το θάνατο³⁵.

Ξαπλωμένο μέσα στη χρυσή -αργότερα στη γυάλινη- σαρκοφάγο του το Σώμα βρήκε τη θέση του στο ιερό που χτίστηκε για αυτό στο κέντρο της πόλης που λάτρευε τον Αλέξανδρο σαν θεό κτίστη³⁶. Αιώνες μετά το θάνατό του, το Σώμα του Αλέξανδρου ήταν ακόμη ανάμεσα στους ζωντανούς, ορατό πίσω από το γυαλί, περισσότερο παρόν από ποτέ, δεχόταν προσφορές και δώρα, απτό σημάδι της θείας ευλογίας³⁷. Οι Αλεξανδρινοί φύλαξαν από τη φθορά και κράτησαν ανάμεσά τους το Σώμα του θεού τους που τους υποσχόταν ευημερία και προστασία από κάθε τι κακό, το Σώμα που ήταν γι' αυτούς ό,τι θα γίνονταν για τους χριστιανούς τα λείψανα των αγίων.

Το Σήμα και το Σώμα φαίνεται ότι καταστράφηκαν, όταν ο φανατισμένος όχλος των χριστιανών έκαψε τους ναούς, το Σαρατείο, τη νεοπλατωνική σχολή και ό,τι είχε απομείνει από τη Βιβλιοθήκη. Επτά αιώνες μετά το θάνατό του οι φλόγες που σημάδεψαν το τέλος του αρχαίου κόσμου έγιναν νεκρική πυρά αντάξια για τον *ανίκητο*³⁸.

Για να μην κρυώνει η Μέλισσα στον Άδη ο άντρας της, ο Περίανδρος³⁹, ζήτησε από όλες τις γυναίκες της Κορίνθου να δώσουν ένα χιτώνα. Μια μεγάλη φωτιά άναψε, τα ρούχα κάηκαν για να τα πάρει η νεκρή. Η φωτιά έχει τη δύναμη να μετουσιώνει. Περνώνας μέσα από τις φλόγες τα φθαρτά αντικείμενα μπορούν να αποδοθούν και πάλι χρήσιμα σ' αυτόν που πέρασε στην άλλη μεριά.

Το πυρ καταλύει το θνητό σώμα· μέσα από το ολοκαύτωμα ο νεκρός εξαγνίζεται. Οι Κάτω Θεοί απαιτούν ολοκαυτώματα⁴⁰. Τα σφάγια της θυσίας τους ξεματώνουν στο χθόνιο βωμό και ύστερα γίνονται στάχτη. Οι νεκροί που το σώμα τους “δαπανάται” στην πυρά μοιράζονται τη μοίρα των ιερών θυμάτων, γίνονται οι ίδιοι προσφορά στον Άρχοντα και την Κυρά του Άδη.

Το μυθικό αρχέτυπο της καύσης είναι ο θάνατος του Ηρακλή⁴¹. Στο τέλος της κοπιαστικής πορείας του, ο θνητός γιος του θεού ετοιμάζει την ευχαριστήρια θυσία. Ύψιστη προσφορά θα είναι ο εαυτός του. Οι φλόγες του βωμού θα γίνουν ο πύρινος τάφος του. Το ολοκαύτωμα θα γίνει γι' αυτόν τέλος και αρχή. Στον Άδη θα μείνει μόνο η σκιά του. Ο ίδιος, συντροφευμένος για πάντα από την Ήβη, θα χαίρεται στα συμπόσια των αθανάτων...

Ο ήρωας που στις αγγειογραφίες του 4ου αιώνα με το κλαδί της ικεσίας στο χέρι έρχεται στην Ελευσίνα⁴² να γίνει ο πρώτος μύστης είναι ο γενάρχης των Τημενιδών και οι βασιλιάδες της Μακεδονίας κάνουν ό,τι μπορούν για να θυμίζουν τη σχέση τους με τον *πατρώο Ηρακλή*⁴³. Κρατήρες, υδρίες, λάρνακες, κυρίως όμως χύτρες και λέβητες είναι οι αγαπημένες τεφροδόχοι των μακεδόνων. Στους μύθους των μυστηρίων, τα αντικείμενα αυτά παίζουν σπουδαίο ρόλο⁴⁴. Κρασί είναι η ουσία του Διόνυσου που δεν είναι άλλος από τον Άδη⁴⁵.

³⁴ Πρβλ. Kottaridou 1998β, 119 και σημ. 30, 31, 32.

³⁵ Διοδ. 18.

³⁶ Διοδ, 18.28.6.

³⁷ Στράβων 17.1,8, 794· Σουητώνιος, *Βίοι* 7 και 18· Δίων Κάσσιος 37,52· Αιλ, *Ηροδ.* 4.

³⁸ Βλ. Kottaridou 1998β, 120 και σημ. 41.

³⁹ Ηρόδοτος 5.92.

⁴⁰ Πρβλ. Burkert 1993, 417 κ.ε., 149 κε. Επίσης: βλ. Οδ. λ31· Rohde 1894, 148 κ.ε.· Stengel 1920, 105 - 124· Harrison 1922, 1-31.

⁴¹ Ησιοδ. απ. 25.20-33· Βαχχυλίδης, *Διθυρ.* 16· Σοφοκλής, *Τραχίνιαι*· πρβ. Οδ. λ 601. Βλ. επίσης Burkert 1993, 434 με πλούσια βιβλιογραφία.

⁴² Π.χ Απουλικός ελικωτός κρατήρας του ζωγράφου του Δαρείου, Princeton, University Art Museum A.D. Trendall, A. Cambitoglou *The Red-Figured Vases of Apulia*, (suppl. 1983) 74, 78 αρ. 41α, πίν. 12 Πρβλ. Schneider 1957-58, 661 κ.ε.

⁴³ Ενδεικτική η χρήση της κεφαλής του Ηρακλέους στη βασιλική νομισματοκοπία καθώς και οι δύο επιγραφές με την αναφορά του “πατρώου Ηρακλή” από τη Θόλο των ανακτόρων των Αιγών.

⁴⁴ Για τα μυστήρια βλ. γενικά Burkert 1994 με εκτεταμένη βιβλιογραφία και πηγές.

⁴⁵ Ηρακλ. VS 22 B 14.

Το νερό κυριαρχεί στις τελετές, η πηγή της Λήθης και της Μνημοσύνης ορίζουν τη γεωγραφία του Κάτω Κόσμου⁴⁶. Στην κίστη των μυστών κρύβεται η δύναμη της ζωής, το φίδι, ο φαλλός, το νιόκοπο βλαστάρι, το ωραίο παιδί που φύλαξε και αγάπησε η Περσεφόνη. Στον λέβητα καταλήγουν τα σφάγια της θυσίας, τα θύματα που συμφιλιώνουν θνητούς και αθάνατους εξασφαλίζοντας την ευλογία. Μέσα στη χύτρα που κοχλάζει τα κομμάτια του *ἀποσεσυρμένου* “ζωντανεύουν” ξανά και ο ήρωας ανασταίνεται μέσα από τον λέβητα πιο νέος και πιο όμορφος απ’ ό,τι ήταν πριν⁴⁷. Η Δήμητρα, η Θέτιδα, η Μήδεια προσπαθούν να κάνουν αθάνατους τους γιούς των ανθρώπων περνώντας τους μέσα από τις φλόγες⁴⁸.

Η θεά στα Μεγάλα Μυστήρια έδωσε στους ανθρώπους -δώρο ακριβό- τη γνώση που νικάει το θάνατο⁴⁹. Μέσα από το ολοκαύτωμα ο θνητός προσφέρεται στη θεότητα. Ο μύστης επιστρέφει στον κόλπο της θεάς, της έπαινης Φερσέφασσας “κατσικάκι που πνίγηκε στο γάλα”⁵⁰. Καθαρμένοι από το πυρ οι ήρωες-νεκροί μπορούν να αρχίσουν ζωήν καινήν στη χώρα των μακάρων, στους ασφοδελούς λειμώνες των Ηλυσίων.

⁴⁶ Πλατ. Πολ. 621 α, Ορφ. Ύμν. 77,9. Πλατ. Φαιδρ. 250 α, Γοργ. 493c. Πρβ. τα κείμενα των ορφικών ελασμάτων: G. Pugliese Carratelli, *La Parola del Passato* 29 (1974) 108-26, M.L. West, *ZPE* 18 (1975) 229-36, G. Zuntz, *WST* 10 (1976) 129-51, S.G. Cole *GRBS* 21 (1980) 223-38.

⁴⁷ Πρβλ. Kottaridou 1991β, 174 κ.ε. με βιβλιογραφία και 196 κε.

⁴⁸ Πρβλ. Kottaridou 1991β, 124 κ.ε. με βιβλιογραφία και πηγές.

⁴⁹ Ύμνος εις Δημ. 280-2, Πινδ. αποσπ. 137α, Σοφοκλής απ. 837 (Pearson-Radt) από τον Τριπτόλεμο, Ισοκράτης Πανηγ. 28.

⁵⁰ G. Zuntz, *Persephone*, Oxford 1940, A1, A4.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ανδρόνικος 1969 = Ανδρόνικος Μ., *Βεργίνα* I, 1969.
- Ανδρόνικος 1984 = Ανδρόνικος Μ., *Βεργίνα. Οι βασιλικοί τάφοι*, 1984.
- Ανδρόνικος 1987 = Ανδρόνικος Μ., *ΑΕΜΘ* 1 (1987), 81 κ.ε.
- Andronikos 1987 = Andronikos M., “Some Reflections of the Macedonian Tombs”, *BSA* 82 (1987), 1-16.
- Ανδρόνικος 1987 = Ανδρόνικος Μ., *ΑΕΜΘ* 2 (1988).
- Burkert 1993 = Burkert W., *Αρχαία ελληνική θρησκεία. Αρχαϊκή και Κλασική εποχή*, Αθήνα 1993 (ελλην. μτφρ.).
- Burkert 1994 = Burkert W., *Μυστηριακές λατρείες της αρχαιότητας*, Αθήνα 1994 (ελλην. μτφρ.).
- Harrison 1922 = Harrison J.E., *Prolegomena to the Study of Greek Religion*, 1922.
- Ζάμπας 1999 = Ζάμπας Κ., *ΑΕΜΘ* 13 (1999) υπ. εκτ.
- Κοτταρίδου 1989 = Κοτταρίδου Α., *ΑΕΜΘ* 3 (1989), 1-11.
- Κοτταρίδου 1991 = Κοτταρίδου Α., *ΑΕΜΘ* 5 (1991).
- Kottaridou 1991β = Kottaridou A., *Kirke und Medeia. Die Zauberrinnen der Griechen und die Verwandlung des Mythos*, Köln 1991.
- Κοτταρίδου 1996α = Κοτταρίδου Α., *ΑΕΜΘ* 10 (1996), 90.
- Κοτταρίδου 1996β = Κοτταρίδου Α., “Βασιλικές πυρές στη νεκρόπολη των Αιγών”, *Αρχαία Μακεδονία* VI, Θεσσαλονίκη 1996, 631-642.
- Κοτταρίδου 1998α (υπ. εκτ.) = Κοτταρίδου Α., *ΑΕΜΘ* 12 (1998) (υπ. εκτ.).
- Kottaridou 1998β = Kottaridou A., “Macedonian burial customs and the funeral of Alexander the Great”, στα Πρακτικά του Συνεδρίου *Αλέξανδρος ο Μέγας. Από τη Μακεδονία στην Οικουμένη*, Βέροια 1998, 113-120.
- Κοτταρίδου 2000 = Κοτταρίδου Α., “Η χρήση του χρώματος στον τάφο της Ευρυδίκης”, στα Πρακτικά του Συνεδρίου για το *Χρώμα στην αρχαιότητα*, Θεσσαλονίκη 2000 (υπ. εκτ.).
- Kurtz - Boardman 1985 = Kurtz D.C. - Boardman J., *Thanatos. Tod und Jenseits bei den Griechen*, 1985 (γερμ. μτφρ.).
- Lefkandi* II = Ropham M.R. - Calligas P.G. - Sackett L.H., *Lefkandi* II.2, 1993.
- Πέτσας 1961-62 = Πέτσας Φ., *ΑΔ* 17 (1961-62) Μελέται 218 κ.ε.
- Πέτσας 1963 = Πέτσας Φ., *ΑΔ* 18 (1963) Χρον., 213 κ.ε.
- Rohde 1894 = Rohde E., *Psyche. Seelenkult und Unsterblichkeitsglaube der Griechen*, 1894.
- Romiopoulou - Kilian-Dirlmeier = Romiopoulou K. - Kilian-Dirlmeier I., *PZ* 64 (1989), 86-151.
- Σαατσόγλου-Παλιαδέλη 1998 = Σαατσόγλου-Παλιαδέλη Χ., στα Πρακτικά του Συνεδρίου *Αλέξανδρος ο Μέγας. Από τη Μακεδονία στην Οικουμένη*, Βέροια 1998, 37-48.
- Schneider 1957-58 = Schneider C., “Herakles der Todüberwinder”, *Wissenschaftliche Zeitschrift der Universität Leipzig* 7 (1957-58), 661 κ.ε.
- Σταμπολίδης 1996 = Σταμπολίδης Ν., *Ελευθέρα* III.3., *Αντίποινα. Συμβολή στη μελέτη των ηθών και των εθίμων της γεωμετρικής- αρχαϊκής περιόδου*, Ρέθυμνο 1996.
- Stengel 1920 = Stengel P., *Die griechischen Kultus altertümer*, 1920.